

УДК 821.161.2.09 – 3

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО  
(Полтава)

## «НЕЗАБУТНІЙ НАШ» ОСТАП ВИШНЯ (ОЛЕСЬ ГОНЧАР – ПАВЛО ГУБЕНКО: ТВОРЧІ ЗВ’ЯЗКИ)

*Ключові слова:* «Щоденники» Олеся Гончара, «Щоденник» Остапа Вишні, українська гумористика, гумореска, табірне життя Остапа Вишні.

У щоденниках Олеся Гончара Остапа Вишню віднесено до тих митців «рідкісної чистоти» [6, т.3, с.133]<sup>1</sup>, на яких треба рівнятися, які були вірними синами України, достойними її великомучениками [16 травня 1993], які створювали серед письменників атмосферу порядності й честі [19 грудня 1987], облагороджували середовище [3 грудня 1978], представляли український весняний цвіт [17 лютого 1989], лобали спочатку про культуру, а вже потім думали про себе, у яких менше було дріб'язковості [17 червня 1990], яким не знайти заміни [8 січня 1957] після того, як вони, «мов золоті дуби-гіганти, падають, вивернуті бурею з землею, з корінням», бо вони «не замінимі, найбільші, наймогутніші» [26 листопада 1956]. Духовими побратимами Павла Губенка Олесь Терентійович уважає Павла Тичину, Миколу Бажана, Юрія Яновського, Петра Панча, Андрія Головка, Володимира Гжицького, Зінаїду Тулуб, Андрія Малипка, Івана Багряного, Василя Мисика, Амвросія Бучму, Михайла Шолохова. Фейлетоніст Вишня зовсім близько стоять біля геніального Миколи Гоголя. Споріднюю їх те, що не бояться посміятися з себе і для нас, читачів, цим аж ніяк не примніпуються. «Смішний в наших очах, навпаки, той, – удається до антитези Гончар, характеризуючи цих митців, – хто весь час пнетиться на котурни, пнетиться натужно, аж оті рдом лізуть...» [10 грудня 1975]. Тут підходимо впритул до закону про гумор, який Остап Вишня виписав для себе, одностайно схвалив його власним серцем і ніколи не порушував, а якщо це й траплялося (зрідка, звичайно ж), то нещадно каргав себе за вчинене:

«Оце я собі думаю: що треба, щоб мати право з людини посміятися, покепкувати, навіть насміятися із своєї, рідної людини? Не з ворога. Ворога треба і вбивати...

А от своя, рідна людина, як з неї можна посміятися, щоб її не образити (убити – можна, але ображати... це не однаково)...

Так от: що треба, щоб посміятися не з ворога, а з друга?

Треба – людину любити. Більше, ніж самого себе.

Тоді тільки ти маєш право сміятися. І тоді людина разом з тобою буде сміятися... із себе, із своїх якихось хіб, недоліків, недочотів і т.д. І буде такий дружній, такий хороший сміх...

Той сміх, що не ображає, а виліковує, виховує людину, підвищує...

<sup>1</sup>Надалі вказуватимемо в дужках дату запису.

Коли ми виховаемо людину до того рівня, а вона любить сміх, як воду, як повітря, як своє, як рідне, без чого сумно жити, – отоді тільки зрозуміють NN, що не можна наслідувати Руданського, бо наш народ хоче сміху не часів Руданського, а нашого хорошого... часу.

Треба підтягти народ до розуміння сміху, хорошого, світлого...» (щоденниковий запис від 23 лютого 1951 року) [2, с. 492-493].

З Вишнею і Яновським автор «Собору» пов’язує все найвеличніше й найкраще в нашій культурі і протиставляє ці воїстину великі таланти сучасним йому «літературним псевдовеличинам», які з усієї сили намагаються перекреслити, споторити, викорчувати й винести на межників славні набутки попередників, а на спорожнілі місця поставити у весь зрист себе і свої творіння. Один з роздумів про жахливе знедуховлення, що вілбувалося на очах Олеся Гончара, занесено до щоденників після чергового засідання президії Спілки письменників, яка підсумовувала Дні літератури на Вінниччині: «Коли бачиш, якими пишномовностями все це супроводилось, скільки вінницької патоки було вилито і з яким серйозним виглядом сприймається вся ця псевдонародна напівшаманска патетика, мимоволі думаєш: література катастрофічно втрачає почуття гумору. Розчується сміятись. Ніби й не було Вишні, Яновського...» [16 червня 1972]. Сила таланту Остапа Вишні, запевняє Олесь Гончар, вийшла з народних глибин. Автор щоденників якось мірою уподобіє себе Павлові Михайловичу, коли заявляє, що «понад півжиття його минуло в низах», і ще більше намагається зріднитися з ним, коли тішиться з того, що цього демократичного заряду вистачить йому до кінця земних днів [там само]. Гончарові слова виявилися пророчими. Обох митців уже немає на цьому світі, але інтерес до їхньої творчості з роками не гасне, їхній масовий читач та поціновувач – і серед літніх людей, і з-поміж тих, хто тільки-но виходить на самостійну життєву дорогу, долаючи перешкоди й домагаючись хай і незначних, проте перемог, і серед тих, хто прийде на зміну всім нам.

Відомо, що Олесеві Гончару свого часу підставляли досвідчене плече, подавали руку Петро Панч і Юрій Яновський, Павло Тичина й Олександр Довженко. Не буде перебільшенням, коли скажемо, що у творчі сили молодого письменника Гончара найщиріше повірив Остап Вишня. Будь-хто легко переконається в цьому, коли прочитає написи на книжках, подарованих Павлом Михайловичем Олесеві Терентійовичу, чи ознайомиться з посланнями незабутнього фейлстоніста до автора «Альп» або з діарійними нотатками обох письменників. Процитуємо для початку хоча б такий дарчий напис, зроблений на першому томі видання творів Вишні, що побачило світ 1956 року:

«Дорогому Олесю Гончарові, – художниківі справжньому, що чудесно бачить, глибоко розуміє і талановито вміє сказати про те, що він бачить і що розуміє.

Я Вас, Олесю Терентійовичу, і після, і правильно люблю. І не тільки до могили (мосії, розуміється!), а й по той бік могили (мосії, розуміється!).

Остап Вишня 15.V.56 р.

Київ» [8].

З цього маленького тексту, сповненого сантиментів, зrimо постас й адресант із його найпозитивнішими людськими якостями, й адресат із його розквітлим на всю міць літературним даром.

У своєму щоденникові Остап Вишня, називаючи Гончара справжнім талантом, висловлює впевненість у тому, що цей художник не зійде з чесної дороги й вірно слу-

житиме рідному народові (запис від 7 грудня 1948 року): «Чи втримається? – запитує видатний гуморист і майже без вагання відповідає. – Гадаю, що втримається і дасть для літератури багато хорошого. Він – безперечно, для літератури. Не спекулянт! І ніколи ним не буде! Не дай тільки Бог, щоб голова закрутилась. Думаю, що не закрутиться! Не доживу вже я, мабуть, до повного розквіту його своєрідного таланту. А хотілося б! Дуже! Хай живе!» [10, с. 8]. Жаль, що Павло Губенко рано пішов від нас і прочитав лише деяницю з великої доробку Гончара: романі «Пропороносці» і «Таврія», повісті «Земля гудс» і «Щоб світився вогник», деякі оповідання та новели.

Олесеві Гончару часто додавало сил, допомагало в житті те, що йому тиснув руку сам Остап Вишня [4 серпня 1989] і тим самим благословляв його на літературні звершення, що визнаний майстер сатири та гумору високо оцінив його «Альпи» і «Модри Камень», причому не в усній розмові-бесіді, яка швидко забувається, не на високому зібрannі, де панує офіціоз, сухість, шаблонність, а в задушевному листі:

«Олесеві Гончарові.

*Пробачте, що я звертаюся до Вас із цим листом. Ви ввійшли в літературу як справжній, хороший, ласкавий письменник.*

*Дозвольте мені, старому робітникові на цій ниві, потиснути Вашу руку і, коли Ваша на це буде ласка, – обняти Вас і поцілувати.*

*Я хочу, щоб Ви знали, яка радість обгортає мене, коли мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар [виділення наше. – М. С.].*

Тисну Вашу руку.

Любіть літературу, Андрія Малишка і Платона Ворон'ка.

Взагалі треба, по-моєму, любити справжніх людей і справжніх талантів.

*Ваш Остап Вишня 11.VII. 47*

*м. Київ» [10, с.8].*

З того часу спливло багато літ, дослідники опублікували сотні статей, десятки книг про письменника і громадського діяча Гончара. А слово Павла Михайловича для Олеся Терентійовича так і залишилося найдорожчим, бо сказане воно тоді, коли письменник і не мріяв про всенародну шану, коли його ледь не знищила несправедлива критика, коли він потребував духовної підтримки, позаяк непевний був – через недосвідченість і надзвичайну вимогливість до себе – у власних силах. У щоденниках уміщено дві нотатки, де згадано послання Вишні. В одній із них, від 22 лютого 1994 року, ідеться про те, що майже через півстоліття автор «Тронки», «Собору», «Твоєї зорі» до деталей відтворить, як все було: літнього липневого дня року 1947 він зайшов до Спілки письменників і почув від секретарки: «Оце залишив Вам Павло Михайлович... Не знаю – чому?.. А він пише: «Я хочу, щоб Ви знали, яка радість обгортає мене, коли мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар». (Це золоті для мене слова...). Як жаль, що я мало, мало чим віддячив йому!

Такі були люди на світі».

В іншій діарійній нотатці, датованій роком раніше – 8 січня 1993 року, Гончар ділиться великою для нього радістю: видавництво «Дніпро», випускаючи в «Золотій бібліотеці» «Тронку» й «Собор», винесло на обкладинку найдорожчі – тільки-но цитовані – слова з листа Остапа Вишні, які ніколи не зігруть із пам'яті ні жорстокі випробування долі, ні зливи щиріх похвал та заяложений панегіриків із вуст усесвітньо

відомих письменників, діячів культури: «...Який то щедрий був аванс! І яку велику віру треба було мати в молодого письменника... Ніби з того світу долунює до мене голос мудрого Остапа Вишні... Все життя працюю так, щоб виправдати його сподівання. Намагаюсь ніде ні в чому не схибити. Та чи відроблено той великий аванс, наданий молодому автору устами Вишні мовби від усього Розстріляного Відродження. Може, й не повністю відроблено. Може, й не вистачить для цього життя». Стосовно ж того, чи повністю відроблено аванс, ніхто не може судити бодай тому, що поняття міри умовне, до того ж, призначення кожної людини на цій землі різне. Як аксіому слід сприйняти інше: Гончарове життя покладене задля процвітання добра на землі, принесене на олтар України, рідного народу і його культури.

Скажемо й ще про одне: письменник Олесь Терентійович Гончар свято виконав заповіт свого старшого побратима по перу Павла Михайловича Губенка: «Коли входиш у літературу, чисть черевики! Не забувай, що там був Пушкін, був Гоголь, був Шевченко! Обігри черевики!» [2, с.478]. Як і Остап Вишня, Гончар висунув свої вимоги до літератури і до тих, хто її творить, виписав власні мистецькі закони, сподіваючись, очевидно, що молоді майстри слова прислухаються до них, візьмуть їх на озброєння й обов'язково примножать. А все це в єдності уможливить налагодження й збереження зв'язків між літературними поколіннями – запоруку великих успіхів у нашому красному письменстві. Ось деякі статті з духовної конституції Олеся Гончара:

«Література вимагає мужності. Без цього в ній нема чого робити» [13 січня 1972];  
«Література мусить просвітлювати уми» [14 жовтня 1972];  
«...література не повинна пригнічувати» [11 серпня 1974];  
«Письменник – це нервова клітина нації» [3 квітня 1967];  
«...письменник самоспалоється все життя» [9 травня 1973];

«Письменник... як і лікар, повинен мати чисте співчутливе серце, правдивий характер, відрізнятись великою поміркованістю і постійним прагненням робити добро» [1 жовтня 1978] (див.: [12, с.17-19, 37-38]).

Наведена афористика, або мудріслів'я Олеся Гончара, ще раз потверджують його духовну спорідненість із Остапом Вишнею, духовну тягливість у нашій культурі.

У щоденниковому запису від 8 січня 1993 року є й такі проникливі рядки: «Але що висловлена старшим письменником віра була для мене орієнтиром і підтримкою в найтяжчі часи, то це правда. Бачить Бог, що робив усе, що міг. В ім'я України, для добра народу нашого. Дякую Вам, дорогий Павле Михайловичу, дякую ще з цього баламутного світу». Вони перегукуються з такими щемливими рядками зі спогадів Валентини Гончар: Олесь «любив Павла Михайловича синівською любов'ю, ніколи не забував його напутні слова про першу з'яву «Альп» [4, с.79].

Гончар не тільки любив, шанував Вишню, а й захищав його від уїдливої, зазвичай замовної критики, яка пророкувала гумористові духовну смерть,уважав його одним з найдостойніших лицарів Недостріляного Відродження, завжди згадував ім'я цього художника, коли йшлося про тих, хто чесно, без ходульного пафосу в часи грізної сталінщини виборював свободу. Докладне ознайомлення зі щоденниками пересвідчує, що Олесь Терентійович найбільше дорожить тією оцінкою його творчості, яку дали наприкінці 40-х років Остап Вишня та наприкінці 60-х років Григорій Тютюнник. Золотими він називає слова Павла Михайловича про радість «живти в той час, як живе на світі Олесь Гончар», і слова Григорія Михайловича про «орлинний, соколиний... роман-набат

«Собор». І це передусім тому, що мовлені вони дорогими серцю людьми віч-на-віч, від душі, що в них – аніайменшого лицемірства. Листи Вишні (від 11 липня 1947 року) й Тютюнника (від 16 листопада 1968 року) до Гончара – зразок високого, наскрізь правдивого епістолярію, якого нам сьогодні так бракус, якого ніколи не замінять ні найпрогресивніші засоби масової комунікації, ні найпередовіші інформаційні технології, ні Всесвітня павутина – Інтернет.

Якщо ж говорити про деталі портрета Остапа Вишні за щоденниковою версією Олесья Гончара, то їх багато й кожна по-своєму важлива та самобутня. Проаналізуємо деякі з них – найвиразніші й найзмістовніші:

Із численних украплених у діарійні нотатки відомостей можна зробити висновок про те, що феномен Остапа Вишні насамперед у тому, що він бачив і цінував красу в кожній людині й у багатоманітті світу, який її оточує, добре знався на природі, а найосновніше в тому, що цей митець зумів передати сповнений таємничості й неочікування зв'язок між людиною та довкіллям у таких специфічних жанрах, як фейлетон, гумореска, усмішка. Покличемося на запис від 5 травня 1968 року, який допомагає збагнути неординарність творчої натури Павла Михайловича:

«Знов осіннє цвітіння лугів. Ранки ще теплі, сухі, часом з росами. Передосіння пора – пора спокою й задуми. Замріяв про осінь мій улюблений вересень. Тихий світ лугів, озер, неба.

Надвечір десь угорі крякіт качиний, осінній – музику його могли, мабуть, оцінити тільки такі, як Вишня та Рильський».

Олесь Гончар тонко розумів прозу Остапа Вишні й замиловувався нею тому, що сам прекрасно володів даром опоетизування природи спекотного степу, солоного озера, гнилого боліття, поораного снарядами поля. Це яскраво ілюструють не тільки його романі, повісті, новели, оповідання, у яких пейзажі в парі з героями на передньому плані сюжетного розвитку, а й щоденники. Письменник не може сухо, стандартно, беземоційно характеризувати події, факти, людей. Його нотатки рясніють оригінальними описами весняного неба, осіннього лісу, зимового вечора, літньої днини.

Промовистою є така щоденникова деталь: у непересічних постатах Гончар знаходить гарні риси Остапа Вишні. Скажімо, у словацького письменника, автора багатьох книг поезії та прози, громадського діяча Андре Плавки українська щирість, привітність, лагідність, душевність – саме від Остапа Вишні. Цей запис зроблено 21 серпня 1982 року, у день смерті Плавки, з яким Олесеві Терентійовичу судилося йти по життю водночас. Ця втрата пекучим болем відгукнулася в душі автора «Собору»: після було в словацького колеги «від Остапа Вишні... І ось нема. Все менше зостається тобі дружніх людей... Нема їм заміни».

Упадає в око ще одна деталь: символічність відходу в кращий світ Остапа Вишні. У щоденниках кілька разів підкреслено, що ця траурна мить була незабутньо-несповторною, бо ні над число більше труною пісня не звучала так печально й величаво, ніби промовляла: «Письменник Вишня умів красиво жити, так само красиво він прощається з нами назавжди». Коли Україна проводжала в останню путь Олександра Корнійчука, читасмо нотатку від 16 травня 1972 року, то звуки линули якось безболісно, несправжньо, «якось не так, як тоді, коли ховали Вишню або Тичину». На похороні Галі Кальченко, процитуємо запис від 13 березня 1975 року, не було хору, який «створив оту скорботну велич, коли ховали Остапа Вишню». Не замінили прощальнюю пісні живі квіти, якими «серед сірого,

холодного, промозгого дня... всіяли їй останню доріжку», які «жінки кидали... від порога й до дверей автобуса, куди несли домовину».

Окремі щоденникові деталі легко об'єднуються в сюжет про всенародне пошанування Остапа Вишні. Подамо деякі його лінії:

- Почуттій серед партапаратників і занотований 1 січня 1954 року афоризм: «До Вишні прислухається народ, а до Тичини – начальство» яскраво півторджує унікальну популярність гумориста серед селян і робітників, його глибокий зв'язок із простими людьми, який, слід наголосити, був обопільним: Павло Губенко писав для своїх читачів і друкував у пресі тисячі гуморесок, що ввійшли до ста його прижиттєвих збірок, і водночас отримував від них сотні листів із подяками, проханнями. До цього «короля українського парнасу», наголошує дослідник Юрій Лавріненко, йшли і йшли люди, а він «нікому не відмовляв і надокучав представникам влади і фейлетонами, і особистими клопотаннями. Голова ВУЦВК Григорій Петровський півжартома запитував гумориста: «Хто власне є всеукраїнським старостою – Петровський чи Остап Вишня?» [7, с.617].

- Багато висловів Остапа Вишні міцно прижилися в народі. Один із них – «Не пройдьоть!» – Олесь Гончар майстерно вмонтовує в діарійну оповідь про такий історичний факт:

«…з 1918 по 1923 рр. Україна мала свої окремі посольства в Ризі, Варшаві, Берліні, Відні, Анкарі… Потім передали свої права всесоюзному Наркоматові. Але й після того ще довго при деяких посольствах існували т.зв. «Українські столи». Здається, при однім з таких працював Довженко.

Історик збирався писати на цю тему докторську, але зараз цей намір облишив: «не пройдьоть», як казав Остап Вишня» [5 січня 1974].

У розгляданому публістично-науковому тексті аналізована фраза, яка, до того ж, є й мовним покручем, не лише виконує функцію категоричного заперечення, а й набуває соціальногозвучання, оскільки хоч і завуальовано, проте розкриває упереджене, необ'єктивне ставлення імперії до справжньої української історії.

Дослідники-вишнезнавці, характеризуючи творчість письменника, не забувають наголосити на його веселій вдачі, на притаманному йому від природи оригінальному почуттю гумору, умінні миттєво реагувати на ситуацію, давати дотепну відповідь на будь-яке найсерйозніше запитання, розряджати сміхом україн напруженну обстановку. На цю тему в щоденниках Гончара є розповідь, записана в день гумору – 1 квітня 1965 року – від очевидця літературного вечора в Києві в 40-х рр., на якому виступав Остап Вишня:

«Виступає Остап Вишня. Запитання:

– Чи була у вас тоді своя окрема платформа?

– Була. На якій мене й вивезли».

- Уважаємо за доцільне ще раз наголосити, що Павло Губенко користувався великою популярністю не тільки серед старших людей, а й з-поміж середнього покоління та молоді, у чому переконує діарійна нотатка від 27 липня 1955 року: по дорозі до Первомайська Гончар випадково познайомився з енергійним, веселим, розбитим учителем, який виявився шанувальником творчості Вишні й до півночі читав його гуморески.

У щоденниках Олеся Гончара натрапляємо на записи, присвячені маловідомим епізодам із біографії митця Губенка. Так, у нотатках від 30 травня 1980 року й 9 серпня 1982 року йдеться про врятування Остапа Вишні Василем Елланом (Блакитним). А було це так: на початку 20-х років, коли Павла Михайловича арештовано в Києві за гострі антиденікінські фейлетони й інші контрреволюційні диверсії, Василь Блакитний вирвав його з чекістських рук, довівши тоді урядовцям, що написані гумористом твори не ворожі до радянської влади. Вишня «стає спочатку перекладачем у газеті «Вісті» і відповідальним секретарем «Селянської правди», а потім і письменником-фейлетоністом» [3, с. 59].

У діаріуші повідомлено й про те, що Павло Губенко побував у харківській пересильній в'язниці, де 1942 року звідав холодноярське пекло Гончар. Ці рядки з'явилися після того, як Олеся Терентійович ознайомився з повістю «Більмо» Михайла Осадчого зі Львова, назвавши її «важким читанням», «кошмарщиком» [18 листопада 1993]. Надсилаючи книгу авторові «Собору», Осадчий, звісно, й не догадувався, що життєві дороги гумориста Вишні й прозайка Гончара перетиналися на харківській Холодній горі, що вони обидва пройшли ті Дантові кола, тільки в різний час: Павла Михайловича стерегли московські вівчарки, а Олеся Терентійовича – гітлерівські. Від того страшного ув'язнення в Олеся Гончара й Павла Губенка зашпори відходили дуже довго, вони не любили й не хотіли згадувати про нестерпно тяжке табірне життя й німецький полон.

Найбільше в щоденниках записів про «десятирічку», або табірне поневіряння, Остапа Вишні. Табори, за твердженням Павла Михайловича, трималися на трьох китах: «стук» (намова, «донос»), «блат» (це те саме, що, приблизно, й протекція) та «мат», який виявляє себе по-особливому, бо «лаяться тут усі і лаяться істерично. Тут уже «мать» не в моді, тут лайка вже дійшла до чогось страшного. Тут в лайці все найчастіше такі слова почуете: «глотка», «горло», «рот» і т.д. Лаяться і чоловіки, і жінки, і діти!» [1, с.291-292].

Розпочнемо аналіз табірного періоду письменника з нотатки-роздуму, у якій принагідно мовлено про незаконно засудженого гумориста Випнію, а головно – про гласність, правову державу, свободу особи й посягання на цю свободу, порушення законності та його смертельну небезпеку, про таке явище, як пильність. Згадка про це явище ще донедавна викликала в багатьох людей панічний страх. Гончар виступає за демократичну пильність і категорично заперечує ту, яка «починалась Остапом Вишнію, а закінчувалась маршалами, а потім всі вони виявлялись невинними». Автор щоденників по-своєму трактує пильність. На нашу думку, цей погляд виважений, правильний, а дотримання його вберегло б від «сумної десятирічки» чесного, самовідданого Павла Губенка, убезпечило б від пекельних тортур і смертей сотні митців, мільйони простих людей: «Пильність повинна бути спрямована і в інший бік – щоб не впovзла в наше життя сваволя, безконтрольність, фабрикування процесів. Життєвий досвід дає нам право на тривожність. У суспільстві не може бути такої ситуації, коли неможлива боротьба. І творчість» [19 жовтня 1965]. Крапце, мабуть, не скаже. Та й немає потреби в цьому. Є очевидна необхідність в іншому – слід узяти на озброєння Гончарову настанову-засторогу, домогтися неухильного виконання її.

Уміщено в діаріуші-тритомникові й деякі сенсаційні табірні відомості, як ось ця: «Олександр Підсуха звідкись знає, що після Остапа Вишні лишилися 6 чи 8 бухгалтерських книг з табірними записами. Нібито після смерті його були вилучені,

а потім було їх повернуто в СПУ Бажанові, а він передав у музей-архів... Чому літературознавці не поцікавились досі? Може, там – український ГУЛАГ?» [22 серпня 1987]. У вишнезнавців відповіді на це запитання не знайти. Укладачі документальної праці «Трагічна «десятирічка» Остапа Вишні» Марія Михайлівна Євтушенко, нині вже покійна названа доночка письменника, і літературознавець Сергій Гальченко також нічого не говорять про багатотомник «лагерних нотаток». Щоправда, Сергієві Анастасовичу пощастило в іншому: він відшукав в архівах Сиктивкара й Уфи рукописи письменника Павла Губенка 1934 року й інші рідкісні документи періоду заслання 1934-1943 рр. (див.: [3]). Прикро лише, що цьому дбайливо впорядкованому сумлінним дослідником документові (єдиному, що «належить репресованому українському письменникові, адже ніхто з ув'язнених не одважувався вести записів і тим більше передавати їх на волю» [3, с. 58]), судився довгий шлях до читача. А ще більше гнітить наша байдужість до історії, до тих гідних щонайвищої поваги людей, які берегли від злого руйнування й жертвенно творили нашу духовність.

Як видно зі щоденників, Олесь Терентійович ретельно публікаціями фіксував інформацію про Остапа Вишні, зокрема ту, яка з'являлася в різні роки на сторінках періодичних видань. Зафіксовано, зокрема, повідомлення про те, що Довженко допоміг Павлові Губенку вийти на волю восени 1943 року. Олександр Петрович після цього ще більше виріс у Гончарових очах, а «разом з ним і Україна. Не такі вже ми й недружні, як дехто нас зображає. Та й у самого Вишні почуття товариськості було високе, – це ж можемо сказати й про багатьох лицарів Розстріляного Відродження. Була чесність, була мужність» [28 листопада 1989]. Наразі варто наголосити, що Олесь Гончар чимало місця приділив у своїй радіопередачі про «лицарів Розстріляного Відродження», яке він називав їх «недостріляним відродженням», Павлові Губенку, поставивши його в найпочесніший ряд корифеїв українського красного письменства – поряд з Павлом Тичиною, Максимом Рильським, Володимиром Сосюрою, Миколою Бажаном, Андрієм Малишком [29 березня 1993].

У діаріупі без коментувань наведено написаний 11 травня 1936 року лист Остапа Вишні до дружини, з якою після нетривалої зустрічі в селищі Кедровий Шор його розлучили й відправили на рудник Єджид-Кирта [3, с. 66-67]. Варвара Олексіївна з неймовірними труднощами дісталася до Архангельська, куди письменник і посилає вісточку:

«Гуси до нас прилетіли, качки, лебеді... Вони ж через Україну летіли, і на крилах у них, напевно ж, іще залишилися шматочки сонця українського...

...Я з надією дивлюсь на Печору, що вже котить свою сувору й непривітну воду туди, у море в Полярне, близче до тебе. І я не ляю печорської води тільки через те, що кидаю я в неї дивовижні вінки з думок моїх, кидаю, щоб пливли вони до далекого полярного моря з надією, що, може, хоч уламочек маленький з вінка думок моїх холодною хвилею похмурою приб'є до Архангельського, і там ти побачиш чи відчуєш, дивлячись у воду, що принесла та вода крихту мене самого до тебе, до любої моєї» [4 жовтня 1964].

Масмо перед собою не просто епістолярний текст, не просто світлий, неймовірно болючий лист, а взірець поезії в прозі, яку без хвилювання, без стискання серця не прочитаеш. А як ще уявити живий образ вимученого хворобою й етапами, безневинно покараного непревершеного майстра українського гумору Остапа Вишні, котрий лине думками з далекої неволі в рідний край, то пекучі слізози відразу навертаються на очі.

Гадаємо, цей лист заворожив чутливого до чужого горя Олеся Гончара, тому й з'явився в щоденниках.

У нотатці від 24 вересня 1962 року йдеться про те, як сталінські кати добували зізнання з невинних людей, і про найтяжчий «злочин», інкримінований Остапові Вишні, – «замах» на Павла Постишева. Відомо, що за цей «злочин» суд виніс страшний вирок Павлові Михайловичу Губенку – «приговорить к расстрелу с заменой заключением в исправтрудлагерь сроком на десять лет, считая срок с 7/ХII.33 г.» (цит. за: [3, с.64]). У щоденниках зафіксовано також один з найскладніших етапів поневірянь Остапа Вишні: «Під час заслання він врятувався, розповідають, чудом. Безли по Печорі на північ, в табори, звідки ніхто не вертавсь. Осінь, і річка раптом замерзла... Пароплав мусив вернутись. Так і застряг – випадково – в тaborах легших, де були шанси вижити...» [15 травня 1949]. Олесь Терентійович чомусь не повертається більше до цієї історії, хоч міг би довідатися про все, що тоді сталося з письменником, від нього самого. Гончар, мабуть, не хотів здивувати раз тривожити Павла Михайловича, знаючи, що той несхоже розповідає про свою «належність до ворогів народу». З місцями заслання, датами пересування «зека» Губенка добре розібрався Сергій Гальченко. «Про останній етап Остапа Вишні, – зауважує він, – існує кілька версій» [3, с.67]. Одна з них належить Варварі Олексіївні Губенко-Маслюченко, дружині гумориста, а друга – Володимирові Гжицькому, його харківському товаришеві і другові по нещастю. Варвара Михайлівна (за переконанням Гальченка, очевидно, зі слів чоловіка) розказує, що дорогою з копальні Єджид-Кирта в центр Ухтичлагу (місто Чиб'ю) в конвоїра стався напад апендициту. Через хворобу конвоїра та через погоду (настало рання зима) ув'язнений прибув до останнього свого призначення із запізненням, коли хвиля знищення політ'язнів уже минула. «Можливо це й вирішило подальшу долю письменника, – припускає Сергій Анастович, – його помістили для лікування в медичний ізолятор «табору для слабосильних» ВЕТЛОСЯН (околиця міста Чиб'ю), і протягом останніх п'яти років він працював фельдшером, хоча майже втратив на цей період зв'язок із сім'єю» [3, с. 68]. Другу розповідь можна знайти в романі Гжитського «Ніч і день». Пізньою осені 1938 року Голубенка (герой книги – прототип Вишні) як особливо небезпечно злочинця мали доставити в Чиб'ю в супроводі трьох конвоїрів річкою Печорою для розстрілу. На третій день човен зупинився в Кедровому Шорі, бо рухатися далі було неможливо – заважала шуга. Етап пішки по льоду прибув до місця призначення з великим запізненням. «Дорогою з конвоїром і могла трапитися ота пригода, – доводить до логічного кінця цю версію Сергій Гальченко, – про яку зі слів Павла Михайловича розповідала Варвара Олексіївна» [3, с.68]. Як би там не було, але, наголошує Гончар у цитованій вище нотатці, «сама природа зглянулась, заморозила річки. Щоб він [Остап Вишня. – М.С.] на щастя України жив».

Закінчилася «десятирічка» Павла Михайловича Губенка. Він повернувся додому. Пережито багато, смерть не раз і не два ходила за ним назирці. Неволя, проте, не зламала цієї людини, не зробила її жорстокою, ненависною. Багато з тих, хто побував у тaborах за політичні переконання, читаемо діарійний запис Гончара від 26 лютого 1993 року, не втримався «від спокуси використати своє табірне минуле для зведення рахунків зі всіма, кого табірна доля минула». Та все це не про Остапа Вишні. Він, як і Зінаїда Тулуб, Володимир Гжитський та інші, залишився світлим. Повернувшись у літературу, Павло Губенко явив-усім, хто в ній працює, молодшим і старшим, «доброзичливість, товариськість, приклад спокійної гідності, справжню мудрість доброти» [там само]. Олесь Терентійович,

характеризуючи нелюдські страждання Остапа Вишні, удається до прийому контрасту – протиставляє цьому майстрovi слова тих, хто, відбувши покарання, вважає всіх, крім себе, грішниками. Такс поширене явище автор щоденників називає «своєрідним табірним синдромом» [там само] і знаходить для нього свою аргументацію.

На думку Гончара, Україну виборювали і ті, хто сидів за колючим дротом, і ті, хто були на волі, тобто «існував вибір: чи замовкнути, іти в ГУЛАГ, чи таки творчістю своєю якось ще живити дух знесиленої нації. Ось правда того часу» [8 березня 1995]. Подвигом майстрів слова Олесь Терентійович уважає те, що вони всюди й послідовно захищали рідну мову, українські школи, створювали філії Спілки письменників у областях. Нарешті, наголошує він, був «V письменницький з'їзд – головна подія 60-х років, все значення якої зміг оцінити лише історик Валентин Мороз, теж правозахисник, а от Сверстюк цього з'їзду ніби не помітив!..» [там само].

Повернемося знову до розпочатої розмови про «табірний синдром», але вже з конкретною дійовою особою – Євгеном Сверстюком. Він, за переконанням Гончара, є яскравим утіленням цього «синдрому», отже, антиподом Остапа Вишні. На сторінках щоденників Олесь Терентійович часто дискутує з Євгеном Олександровичем. З одного боку, він високо оцінює правозахисну діяльність цієї мужньої людини, з іншого робить їй серйозні закиди, як ось цей: «Даємо премію і Сверстюку, хоча не тільки за його книжечку, де він дозволив собі кинути брудом у світлу й нещасну постать Остапа Вишні, скільки за його, Сверстюкові, табірні поневіряння. Але враження таке, що пан Сверстюк просто заціклився на «шістдесятниках» [8 березня 1995]. Книжка, про яку йдеться, – це збірка есеїв, літературно-критичних статей і виступів автора, присвячених відродженню духовності й морально-етичним проблемам, під назвою «Блудні сини України». У ній згадано про критиків гумору Остапа Вишні, зокрема, про негативну рецензію на чотиритомнє видання його творів, яку дав свого часу Борис Антоненко-Давидович. Євген Олександрович суголосний з Борисом Дмитровичем. Він заявляє, що ніколи не любив Губенкових «зеніток», «самостійних дірок». Вони в його оцінці – дешеві сміховинки, якими годилося закінчувати партійні балагани [9, с.165-166].

Олесь Гончар протиставляє Остапа Вишню ще одному політв'язневі, який проклинає у своїй поезії не від власного імені, а від імені розстріляного Леся Курбаса Павла Тичину, Миколу Бажана, Володимира Сосюру й усіх, кого обійшли табірні етапи й хто лишився живий, називає їх «троглодитами», які вилізли з печери. «Яка несправедливість! – записано в щоденнику 7 березня 1990 року. – В чому ж вони винні? Що їх не поглинула Коліма? Що їх понищено, розчавлено в інший спосіб – званнями та нагородами, як це вмів робити той підступний кремлівський кат? А що їх творчо було вбито, залишено жити в терорі – хіба то було легше? Я ж знав і знав, що це були люди трагічні, зламаної долі. І не маю сумніву, що душі їхні всі роки кровоточили...» Цьому політв'язневі, людині «глибоко нещасній, скаліченій назавжди», він ставить у приклад Павла Губенка й інших великих душою лицарів Півночі, які розуміли, що винні в усьому не окремі особистості, а диявольська суть сталінщини. Десятирічна розлука з рідними, колегами, зрештою, з нормальним життям не засліпила, не озлобила «ворога народу» Остапа Вишню, а «саме в силі добра явила себе велич душі» його. Павло Михайлович, як тільки повернувся, обнявся з Максимом Рильським, автором «Пісні про Сталіна», «ї, мабуть, посміялись над нюю разом, і, як брати, знову купалися в жартах, мисливських бувальщинах – все між ними знову було так, ніби й не існувало 10 років розлуки»

[там само]. Щоправда, за півтора десятка років перед цим Гончар по-іншому оцінював нетривалий арешт поета Рильського, його компроміс із владою й багаторічне табірне ув'язнення гумориста Вишні. Процитуємо цю нотатку: «М. Рильський написав «Пісню про Сталіна» («Із-за гір та з-за високих...»), будучи в Лук'янівській тюрмі. Дружина його, Катерина Миколаївна, нібито передала поетові що пропозицію від агітпропа тодішнього Андрія Хвилі, і Тадейович взявся до роботи і, як видно, працював натхненно. Текст був переданий на волю. Одразу ж його вручають Л. Ревуцькому, і той за одну ніч пише прекрасну музику. Пісня вродилася. І на крилах цієї пісні пост вилітає із Лук'янівки, через її навстіж відчинені (перед ним) похмурі брами! Чим не сюжет? У дусі східних деспотій?

Остап Вишня виходив інакше. Тундра, сніги, олені і на сотні кілометрів через тундро – колючі дроти. Серед тих, що там, і він, Павло Губенко. Ветфельдером біля табірних коней...» [6 травня 1976].

Отже, час змінював погляди Олесь Гончара, як і будь-кого, на ті або ті події. З одних висот він дивиться на людину в добу тоталітаризму й з інших – у добу незалежності, коли вона одержала довгоочікувану волю, могла без страху говорити про раніше заборонене. Автор щоденників шкодує, що в непростому, а подеколи максимально наелектризованому вирі утвердження демократії ми нерідко забували про такт, міру, толерантність, що «вигодували хмару критиків і доручили їм нами керувати» [19 жовтня 1987], що часто за поверховим не зуміли розглядіти справжнього, глибинного життя [3 жовтня 1994].

З обуренням розповідає Гончар у щоденниках про мордування Остапа Вишні й після виходу його на волю. Каганович та його підручні страшне витівали з Павлом Губенком, Максимом Рильським, Юрієм Яновським, вони замахнулись уже й на Тичину, на «золотий фонд» [17 лютого 1989; 16 липня 1994]. Олесь Терентійович у найточніших деталях пам'ятає «т.зв. вересневий пленум СП» і через 40 років пригадує погромні промови Олександра Корнійчука, Миколи Бажана й інших. Він докоряє багатьом учасникам того письменницького зібрання, а особливо Леонідові Первомайському, який вогонь своєї критики «спрямовує на тих, що «відсиділись в УФі», оголосивши себе «золотим фондом» культури (Рильський, Тичина, Яновський), в той час, як ми... і т.д.» Стенограма виступу засвідчує, що Леонід Соломонович не вибирав тоді слівця для своїх старших колег, колишніх учителів, забув про толерантність, геть не пам'ятив про біль людський [13, фонд 590, оп. 1, спр. 39]. Він за власним – досить-таки суб'єктивним – критерієм поділив письменників на справжніх митців і тих, які «копинилися в далекому тилу». Перші – чесні радянські патріоти, бо із самого початку війни опинилися на фронті. Усі останні, хто ще міг тримати гвинтівку в руках, але не пішов на передову, – «колишні ваплітняни, неокласики, марсіяни і т.д.». На переконання Первомайського, створення ганебної й жалюгідної теорії «золотого фонду» української літератури, яке нібито передбачало врятування від небезпеки війни всього передового, насправді кинуло під кулі талановиті письменницькі сили, котрі «були оголошені безгаланними третьорозрядними писаками, яких не школа і на фронт посилали, хай вони там пишуть у багатотиражках». Доповідач доходить висновку, що творцями української радянської літератури воєнних років були не представники «золотого фонду», а воїни Червоної Армії – Олександр Корнійчук, Вадим Собко, Микола Руденко, Іван Ле, Олександр Левада й ін. «Худосочні» й малоталановиті твори писали

ж ті, «хто стеріг баштани за Алма-Атою, хто «сидів у «золотому літфонді» в Уфі, – Сенченко, Панч, Яновський, Смілянський, Кундзіч... ці письменники й самі повірили в створену ними легенду про «золотий фонд» і відповідно до цього стали мислити і творити, ставши остроронь від народу, над народом, не зумівши бути з народом в найтяжчі хвилини його життя». У своїй гнівній доповіді Первомайський згадав і Гончара та Вишню. Олесь Терентійович, за його словами, увійшов у радянську літературу, як личить солдатові, гордо несучи прapor своєї Батьківщини. Страшний тягар війни, пафос боротьби, честь і гідність радянської людини, помисли народу-переможця він прекрасно виповів на сторінках свого «чудесного роману». На Вишню ж Леонід Соломонович «з особливою ненавистию нападав», бо Павло Михайлович, бачте, «посмів десь обронити репліку про тих, що воювали в Ташкенті...» «І це той дозволяє собі, хто 10 років «воював» на Воркуті?! Це йому про нас писати?..» [16 липня 1994]. Про дифірамби Первомайського на адресу Гончара у щоденниках нічого не мовлено. Їхній автор запам'ятав інше: «Ми з Павлом Михайловичем [О. Вишнею] сиділи поруч, досі пам'ятаю, як він знітівся під цими нещадними стрілами фронтовика Первомайського, втяг голову в плечі, старенький, нещасний...» Та згодом видатний фейлетоніст, певне, пропавши тяжкі образи Леонідові Соломоновичу, як і всім іншим, хто колись його при- нижував або цікавив, бо не вміла й не хотіла тримати зла ця зіткана з доброти людина, бо вона найвище цінувала любов, несла її між люди, заявляючи всім і собі зосібна: «Любити, між іншим, – це дуже тяжка робота! Дай Боже, щоб ніколи не вгласала в мені любов... до народу!

Буде любов – буду і я! Не буде любові – на смітник!» [2, с.478].

Не прокоментованим залишився лише один діарійний запис про гумориста Губенка – від 22 лютого 1994 року: «Ах, як близкуче написав про Остапа Вишню Юрій Лавріненко! Ніхто глибше не проник у природу його унікального генія... Всі бачили тільки поверхове і вважали, що усмішки його скроминущі...» Павло Губенко для цього дослідника – художник унікальної популярності, друг і речник селян, «кусмішник» Розстріляного Відродження. Його слід у нашій культурі незгладний. Вишня мав великий уплів на народні маси й на інтелігенцію: неписьменні селяни опановували грамоту, аби читати його «кусмішки» чи «реп'яшки», а зросійщені робітники й службовці вчилися читати українською мовою. Лавріненко, з одного боку, справедливо зауважує, що неперевершенність Остапа Вишні – у його бездоганному володінні мовою, передовсім селянською, народною, в умінні грati словом, жартом, афоризмом, примовкою, недомовкою, натяком, анекдотом, а з іншого – вияскравлює свіtlі людські грани майстра фейлетонного жанру – його незміrnу любов до людей, прагнення допомогти їм. До Павла Губенка, «мов до президента, пробивались... з найдальших закутків країни на авдієнцію» [7, с.617], що засвідчує справжнє визнання митця, незміrnу шану до нього не тільки як майстра пера, а й як бездоганно вірного друга й товариша, котрий, сам наражаючись на небезпеку, рятував людей: і як лікар, коли працював у поїздах, завалених тифозними хворими, і як письменник, коли давав притулок опальним побратимам. Цінність роботи Юрія Лавріненка про Остапа Вишню вбачасмо і в тому, що в ній подано без авторського коментування різноголосся критики: Вишня «дотепний, талановитий» (Дмитро Донців), усмішки його «ніжні... смішні і водночас глибоко трагічні» (Микола Хвильовий) і Вишня – «куркульський блазень» (Іван Кулик), гумор його «низькопробної культури», йому «недалеке майбутнє несе забуття» [7, с.614-615].

Автор праці залишає останнє слово за читачем, дає йому право бути вільним у своїх оцінках епохи, особистостей.

Насамкінць скажемо, що діарійні роздуми Гончара про Павла Губенка доповнюють його публіцистичну розвідку «Штрихи до портрета Остапа Вишні», у якій письменник-гуморист постає ніжною, доброю, лагідною, чулою, ласковою, душевною, поетичною людиною, котру природа наділила розумом вольтерівської гостроти, даром незрівнянного викривача всього злого. Олесь Терентійович наголошує, що «ніякі найстуденіші вітри тяжких часів не могли остудити в його душі любові – невгласної любові до народу, до Бітчизни, до краси життя й мистецтва» [5, с. 158]. Ніякі найлютіші стихії, сподівасмося, не змиють вічності з Павла Михайловича Губенка, який до безтязи був закоханий у рідне письменство, у рідну мову й культуру, який вірно, сумлінно й самовіддано служив своїм сучасникам, отже, і в майбутньому йому знайдеться достойне місце з-поміж земних праведників. Це, принаймні, справедливо й чесно, це, урешті-решт, по-християнському...

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Вишня Остап* (Губенко Павло Михайлович). Усмішки / Остап Вишня. – К. : Дніпро, 2001. – 350 с.
2. *Вишня Остап*. Фейлстони. Гуморески. Усмішки. Щоденникові записи / Остап Вишня. – К. : Наук. думка, 1984. – 558 с.
3. Гальченко С. «Десятирічка» Остапа Вишні (рукопис із шухляди часів незалежності) / Сергій Гальченко // Слово і час: Науково-теоретичний журнал. – 2007. – №. 8. – С. 57–69.
4. Гончар В. «Я повен любові...» (Спомини про Олеся Гончара) / Валентина Гончар. – К. : Сакент Плюс, 2008. – 448 с.
5. Гончар О. Письменницькі роздуми: Літературно-критичні статті / Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1980. – 314 с.
6. Гончар О. Щоденники: у 3 т. / Олесь Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д.Гончар. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т. 1 (1943–1967). – 2002. – 455 с.  
T. 2 (1968–1983). – 2003. – 607 с.  
T. 3 (1984–1995). – 2004. – 606 с.
7. Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей / Юрій Лавріненко. – К. : Смолюск, 2002. – 984 с.
8. Родинний архів Олеся Гончара.
9. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – К., 1993. – 256 с.
10. Слово про Олеся Гончара: Нариси, статті, листи, есе, дослідження / [уклад. В. Коваль]. – К. : Рад. письменник, 1988. – 647 с.
11. Степаненко М. Публіцистична спадщина Олесся Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми) / Микола Іванович Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2008. – 396 с.
12. Степаненко М. І. Духовний посил Олесся Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника) / Микола Іванович Степаненко. – Полтава : Видавництво Шевченко Р., 2009. – 60 с.
13. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

Николай Степаненко

«НЕЗАБЫВАЕМЫЙ НАШ» ОСТАП ВИШНЯ (ОЛЕСЬ ГОНЧАР – ПАВЛО ГУБЕНКО: ТВОРЧЕСКИЕ СВЯЗИ)

На материале дневниковых записей Олеся Гончара проанализированы жизненный и литературный путь Остапа Вишни, охарактеризованы творческие отношения, существующие между этими двумя писателями, определён вклад Павла Губенка в развитие украинской юмористики.

*Ключевые слова:* «Дневники» Олеся Гончара, «Дневник» Остапа Вишни, украинская юмористика, юмореска, лагерная жизнь Остапа Вишни.

*Mykola Stepanenko*

## «OUR UNFORGETTABLE» OSTAP VYSHNYA (OLES HONCHAR – PAVLO HUBENKO: THE CREATIVE RELATIONSHIPS)

On the basis of Oles Honchar's diaries Ostap Vyshnya's life and literary activity have been analyzed, the creative relationships between the writers have been characterised, Pavlo Hubenko's contribution to the development of the Ukrainian humoristic literature has been elucidated.

*Key words:* *Oles Honchar's diaries, Ostap Vyshnya's diary, Ukrainian humoristic literature, humoreska (a short humoristic story), Ostap Vyshnya's camp life.*

Одержано 2.02.2010 р., рекомендовано до друку 25.03.2010 р.